

ЈУЛСКИ УСТАНАК У ЦРНОЈ ГОРИ*

Непосредно последице капитулације, 24. априла, на састанку По-крајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак формирана је Војна комисија састава: Блажо Јовановић као руководилац, а Бајо Секулић, Бошко Ђуричковић и Јово Капичић као чланови. Комисији је стављено у задатак да организује прикупљање и складиштење оружја, на сигурним мјестима, на цијелој територији Црне Горе, као и да евидентира оно код појединаца на које Партија може да рачуна. Одлучено је да се при свим мјесним комитетима одреди по један члан који ће исто то организовати на територији среза. Чланови мјесних комитета који су одређени за тај посао били су директно везани за Војну комисију ПК, како би се обезбиједила тајност.

На том састанку је одлучено да се развије најшири политички рад и детаљно објасне узроци капитулације бивше Југославије и њене војске, као и да се упоредо са прикупљањем оружја заузме у масама став Партије да се оно не предаје окупаторовим властима, без обзира на то што је он још од првих дана предочавао својим наредбама најстроже мјере према ономе код кога би се нашло оружје и друга војна опрема, укључујући и стријељање. Тим мјерама је Партија јасно наговјестила масама перспективу оружане борбе против окупатора.

Окупатор са своје стране покушава, све до напада хитлеровске Њемачке на Совјетски Савез, да се разним мјерама представи црногорском народу као пријатељ и ослободилац. Већ 17. априла је помоћу шачице сепаратиста из редова федералиста, створена у Цетињу привремена административна комисија коју касније, 5. маја, цивилни комесар за Црну Гору Мацолини замењује са „Вијећем Црногораца“ („Консулта“). Окупаторска власт настојала је да преко издајничких

* У сагласности с аутором објављујемо скраћен и прерађен чланак који је објављен у Војноисторијском гласнику бр. 4/1961. под насловом: „Оружани устанак у Црној Гори 1941. год.“

елементата створи тзв. краљевину Црну Гору. У том смислу она предузима разне мјере све до избијања општенародног оружаног устанка. Црногорски народ је те покушаје одбио као смијешне и неозбиљне, а издајничке елементе из редова сепаратиста са Секулом Дрљевићем на челу подругљиво је назвао „теткићима“.

Узалудни су били сви покушаји окупатора да у народу створи илузије о пријатељском односу Италије према Црној Гори, а обнову црногорске државе црногорски народ је одбацио као преживјелу у било каквим условима ван заједнице са осталим југословенским народима, а поготову у условима окупације од стране једне фашистичке земље. И у самим актима окупатора била је довољно прозирна лицемерност његове политике. Јер, упоредо са овим мјерама није му сметало да Боку Которску прикључи још од првих дана својој италијанској држави као посебну провинцију под називом: „Бока ди Катаро“.

Упоредо са овим покушајима обмане, окупатор од почетка приступа систематском успостављању своје власти, користећи при томе и остатке административног апарата, полицију и жандармерију бивше Југославије. У свим већим мјестима успоставља карабинијерске станице, а у мањим задржава жандармеријске станице бивше Југославије. Исто тако задржава општинске власти бивше Југославије преко којих покушава да спроведе разне своје мјере.

Да би ове мјере изгледале што добронамјерније и убједљивије, окупатор од првих дана поступа веома либерално и показује посебну бригу за исхрану становништва, додјељујући сљедовања уз повољне цијене, а чиновницима, полицији и жандармерији бивше Југославије чак и исплаћује извјесне мјесечне принадлежности.

Паралелно са тим ОВР-а прикупља преко остатака полицијског апарата податке о комунистима и осталим патриотима, с намјером да их у згодном моменту изненади и похапси. Међутим, партијске организације су, преко своје обавјештајне службе која је била успостављена преко појединаца у апарату власти, будно пратиле тај рад окупатора и биле на опрези. Завршне мјере окупатора требало је да буду крунисане 12. јула 1941. године, када је био сазван „Црногорски сабор“, који је требало да прогласи тзв. независну краљевину Црну Гору, разумије се, под окриљем Италијана.

Партијске организације су интензивно радиле на разјашњавању и разобличавању привидног „либерализма“ окупатора првих дана окупације (који је јасно био срачунат на обману док не учврсти свој окупациони систем), спроведећи при томе интензивно организационе и политичке мјере за оружану борбу. На конференцијама по селима и градовима комунисти су неуморно објашњавали шта жели окупатор да постигне тим својим мјерама и у чему је суштина таквог његовог односа.

Црногорском народу је било блиско јединство југословенских народа и он је био спреман да се упорно бори чак и за онакву назадну Југославију, а против страног завојевача, те му је утблико теже па-

дало цијепање и комадање територије Југославије од стране Њемачке, Италије, Мађарске и Бугарске. У јединству југословенских народа које су комунисти заступали видио је једини излаз из ситуације и тој идеји је био до краја одан и привржен. Разумије се да је црногорски народ заједно са осталим народима Југославије давао и у предратним условима жилав отпор свим оним актима ненародних режима који су били уперени против равноправности југословенских народа, водио борбу против насиља и изгладњавања, а за демократске слободе. Али, тај отпор он никада није водио у правцу издвајања из заједнице југословенских народа. На разобличавању аката окупатора у Црној Гори и у другим крајевима Југославије КПЈ је остваривала политичко јединство маса у борби против циљева и намјера окупатора да што дубље развије јаз међу народима Југославије стварањем квислиншких држава и другим мјерама. Ни масе црногорске федералистичке странке нијесу жељеле издвајање из оквира југословенске заједнице. Напори окупатора на обнови некакве краљевине Црне Горе остали су узалудни, били су онемогућени отпором народа и дефинитивно слишћени јулским устанком црногорског народа, тако да до стварања те планираће државе никада није ни дошло.

Највећи дио народних маса, нарочито омладине, прихватио је са одушевљењем став Партије да се оружје не предаје. Окупатору је само мали број појединаца предао веома малу количину и то претежно старог и неупотребљивог оружја, муниције и друге опреме. Највећи број појединаца у свим крајевима је на захтјев Војне комисије ПК предао оружје у заједничка складишта или је пријавио да га има. Узалуд су издајнички елементи убјеђивали народ у потребу да се оружје преда подсећајући, поред осталог, и на стријељања из времена аустроугарске окупације, да би на тај начин изазвали страх у народу и навели га да преда оружје.

Љубав црногорског човјека према оружју, спојена са повјерењем у КПЈ, била је јача од пропаганде издајничких елемената и пријетњи строгим мјерама окупаторских власти. Према подацима којима располажемо, било је у партијским складиштима и код појединаца евидентирано: око 12 000 пушака, 30 митраљеза, 150 пушкомитраљеза, 1 пољска хаубица, 1 пјешадијски топ 37 мм, око 50 сандука бомби, 1 тешки бацач и више милиона пушчане и митраљеске муниције.¹⁾ Тај број је свакако био и већи, јер извјестан дио оружја није могао бити евидентиран.

У мају је отпочело стварање припремних војних група на читавој територији Црне Горе. У групе су укључивани чланови КПЈ, СКОЈ-а и блиски симпатизери. Са овим групама извођена је обука у руковању оружјем, а и најосновније радње из тактичке обуке. Неке групе су извршиле у току припрема и бојна гађања у планинским предјелима далеко од комуникација, окупаторских гарнизона и караби-

¹⁾ Блажо Јовановић: Реферат на Оснивачком конгресу КП Црне Горе 1948; Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* —

нијерских станица. Обука је извођена под непосредним руководством организација Комунистичке партије, а командири група били су Партији одани резервни официри и подофицири. Свака група имала је свог политичког руководиоца, тако да је поред војне обуке спровођен и систематски политички рад. Групе су биле организоване и по селима и у градовима. У њима је владала права војничка дисциплина. Бројно стање група било је различито и зависно од теренских, конспиративних и других услова и кретало се углавном до 30 људи. Непосредно пред устанак било је обухваћено око 6 200 људи, организованих у 290 група, и то: у цетињском срезу 25 група са 450 људи, у бококорском 21 група са 302 човјека, у барском 22 групе са око 380 људи, у подгоричком 31 група са 768 људи, у даниловградском 33 групе са 600 људи, у никшићком 39 група са 870 људи, у шавничком 32 групе са око 450 људи, осим жупопивске општине која је раније била мобилисана и упутила око 300 бораца према Гацку за заштиту од упада усташа из Херцеговине, у пљеваљском 9 група са 99 људи, у бјелополјском 15 група са око 400 људи, у беранском 19 група са око 400 људи, у андријевичком 20 група са око 380 људи и колашинском 25 група са преко 520 људи.²⁾

Упоредо са стварањем припремних војних група и њиховом обуком, у многим мјестима су у периоду припрема за устанак организовани и санитетски течајеви за прву помоћ. Тим течајевима руководили су чланови Партије или блиски симпатизери љекари и љекарски помоћници.

Партија је у то вријеме развила веома живу активност на организовању збрињавања и снабдијевања великог броја избјеглица из Војводине, Косова и Метохије, као и оних из Херцеговине који су се склонили на територију Црне Горе испред усташких покоља. Тај задатак обављан је преко Народноослободилачког фонда (а стварани су и посебни одбори за ту сврху у неким мјестима), који је у устанку требало да има улогу у снабдијевању војске и становништва на ослобођеној територији, до оснивања органа власти.

Поред основног задатка око припрема за оружани устанак, Партија је водила оштру борбу против разних облика шпекулације и црноберзијанчења, који су били узели доста широке размјере, чему је допринио и новац који су појединци у знатној количини извукли из пећине у Требјеси, гдје га је оставила бивша југословенска влада, а што је стављало народ, нарочито у варошима, у веома тежак положај. Партијске организације су радиле и на разбијању подстрекавања становништва граничних мјеста према Херцеговини и Санцаку од разних шовинистичких елемената на борбу против муслимана под ви-

²⁾ Блажо Јовановић: Реферат на оснивачком конгресу КП Црне Горе 1948;

В. Перовић: *Устанак у срезу шавничком* — Војноисторијски гласник 1952 — бр. 2;

Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I;

Данило Јауковић: *Санцак у народноослободилачком рату*, ВИГ бр. 4/1960.

дом заштите српског живља, супротстављале су се тој издајничкој работи и указивале народним масама на прави циљ тих покушаја. Оне су се супротставиле и покушају шпекулисања са продајом оружја српском становништву из сусједних подручја.

Тако интензивним и разноврсним радом Партије у Црној Гори јачало је организационо и политичко искуство комуниста, а активирањем великог броја људи стварани су повољни услови за пријем нових чланова. Комунисти који су до рата радили у београдској или другим организацијама и по одлуци Партије упућивани на рад у свој крај, захваљујући богатом искуству, много су допринијели и помогли партијским организацијама, нарочито на селу. Бројно стање партијске организације у Црној Гори порасло је у том периоду за око једну трећину и непосредно пред устанак износило је око 1 800 чланова³⁾ и око 4 500 чланова СКОЈ-а.

На читавој територији Црне Горе и Санџака су за непуна три мјесеца извршене солидне политичке и организационе припреме за предстојећу оружану борбу против окупатора. Остварено је чврсто политичко јединство народа и до високог степена је развијена његова спремност да активно учествује у борбама против окупатора и народних издајника. Створена је и чврста војна организација. Очекивана је само одлука ЦК КПЈ па да се почне са оружаном борбом.

Напад на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године оцјијењен је од ЦК КПЈ, како из политичких тако и војних разлога, као повољан моменат за тај почетак. Тога дана ЦК КПЈ и ПК издали су прогласе с позивом да се изврше последње и непосредне припреме за оружану борбу против окупатора. Таква смјела историјска одлука била је базирана на јединству редова Комунистичке партије и њеној повезаности са широким народним масама, на искуству руковођења борбом маса у најтежим условима илегалности, на дубоком познавању жеља и стремљења народних маса и снаге борбених традиција наших народа у вишевјековној борби за слободу. За овакве смјеле подухвате у најтежим данима историје наших народа могао се ЦК КПЈ одлучити познавајући смјелост, чврстину и одлучност комуниста и већ извршене припреме. Одлука је била израз зрелих процјена свих дјелујућих фактора и услова — спољних и унутрашњих.

Комунисти Црне Горе били су до тог времена обавили велики дио посла. Но они су са још више полета наставили и даље са радом на припремама да би што спремније могли отпочети оружани устанак, који је био најављен.

У таквој ситуацији, разумије се, ни окупатор није мировао. Њему су бар дјелимично били познати дубока љубав црногорских народа према слободи и његове симпатије према народима Совјетског Савеза. Осјећао је да се нешто припрема, а преко својих агената и народних издајника добијао је и извјесне иако непотпуне податке о припремама у народу. Све то га је узнемиравало и збуњивало. Већ

³⁾ Андрија Мугоша: Реферат на Оснивачком конгресу КП Црне Горе — стр. 8, Цетиње 1948. год.

од првих дана напада на Совјетски Савез почиње окупатор да показује свој прави лик. Почиње премлаћивање и шамарање грађана на улицама зато што нијесу поздрављали фашистичким поздравом. ОВР-а, уз помоћ агената и полиције бивше Југославије, убрзано припрема спискове комуниста и других патриота ради масовног хапшења. Међутим, као што ће догађаји показати, није ни слутио у каквим је размјерама извршена политичка и организацијска припрема за тих неколико протеклих мјесеци окупације.

Партијске организације, обављајући посљедње припреме, будно прате мјере окупаторских власти преко своје развијене обавјештајне службе и на вријеме сазнају да окупатор намјерава да почетком јула изврши масовно хапшење. И када је он приступио остваривању свога плана, било је већ касно. Комунисти су били ван његовог домаћаја и под оружјем. Ни тада окупатор није могао да сагледа какву ће ширину и размјере попримити оружани устанак црногорског народа.

Када је ЦК КПЈ донио 4. јула историјску одлуку за почетак оружаног устанка, партијске организације и црногорски народ били су спремни да у најскорије вријеме крену у оружану борбу.

На свом састанку од 8. јула ПК за Црну Гору, Боку и Санцак разрадио је одлуку ЦК КПЈ. На том састанку донесена је одлука за формирање 4 окружна комитета од по 3 члана који ће непосредно руководити организовањем оружаног устанка на свом подручју. Формирани су: ОК Цетиње, који је обухватао територију цетињског и барског среза и јужни дио Црногорског приморја укључивши и Котор; ОК Подгорица обухватао је територију подгоричког и даниловградског среза; ОК Колашин обухватао је срезове андријевички, берански, и колашински и ОК Никшић који је обухватао територију среза никшићког и шавничког и дио територије Боке Которске (Рисан и Херцег-Нови са околином). На територији Санцака је још одраније постојао Обласни комитет КПЈ, који је имао задатак да организује и руководи оружаним акцијама на тој територији. Донесена је и одлука да се дотадашње припремне групе наоружају из партијских складишта и да се преименују у герилске групе. Као што је већ напоменуто, свака група је имала свога командира и политичког руководиоца. Одлучено је да акције отпочну на герилски начин: диверзијама на путевима, нападима на мање посаде, карабинијерске и жандармеријске станице, мање колоне на путевима, кидањем телеграфско-телефонских линија и другим диверзантским акцијама како би постепено кроз такве акције био припремљен општенародни устанак. Било је предвиђено да политички некомпромитовани људи дању обављају своје редовне послове а ноћу учествују у извођењу предвиђених оружаных акција.⁴⁾

⁴⁾ Оваква упутства и одлуке, по свему судећи, били су базирани на искуству шпанске гериле из времена освајачких Наполеонових ратова, која су већ била превазиђена и нијесу одговарала стварним условима и могућностима који су постојали у то вријеме за оружану борбу против окупатора у Црној Гори.

Одлука КП на том састанку о начину како почети са извођењем оружаних акција говори да ни сам Покрајински комитет није сасвим сагледао са каквим ће одушевљењем народ прихватити оружану борбу против окупатора. Међутим, ако се има у виду број евидентног оружја, број људства организованог и спремног за учешће у оружаног борби у герилским групама, затим број снага и чврстина партијског чланства и чланова СКОЈ-а, могло се доћи до закључка да ће још од првог дана оружана борба попримити карактер опште-народног устанка, што се и догодило. Међутим, прије почетка устанка ПК није извршио свестрану анализу како би сагледао величину обављених послова око припрема оружане борбе које су спровођене под његовим непосредним руководством. Тај пропуст ће имати озбиљног утицаја на ток и руковођење устанком. У тој чињеници, свакако, треба видјети и извјесне слабости и недостатке, који су се нужно морали испољити при доношењу одлука за оружани устанак, а посебно у току самог устанка.

Сви мјесни комитети, бирои и партијске ћелије одржавали су тих дана састанке на којима су разрађивани планови, одређивани конкретни задаци и утврђивани начини извршења оружаних акција. Као што је ПК већ предвидио, требало је што прије ликвидирати карабинијерске, жандармеријске и финансијске станице, као и попалити општинске архиве. Паљење општинских архива требало је да има и симболичан карактер, јер се тиме уништавају последњи остаци бивше југословенске власти, а то значи да се води борба не само за национално ослобођење од окупатора већ и за нове друштвене односе, за уређење које ће највише одговарати интересима народа.

Тих неколико дана од 8. до 13. јула све партијске организације, организације СКОЈ-а, герилске групе и остале организације — АФЖ, НОФ и др. радиле су неуморно на посљедњим припремама како би што спремније дочекале тај велики дан — почетак оружане борбе. Тешко је заиста изразити са каквом су радошћу, оптимизмом и одушевљењем комунисти Црне Горе примили одлуку ЦК КПЈ од 4. и ПК од 8. јула за почетак оружане борбе народа Југославије.

Основни послови око припрема били су већ завршени. За тих неколико дана требало је детаљно разрадити директиве ЦК и ПК, објаснити карактер и циљеве борбе, начин извођења оружаних акција, разрадити конкретне планове за акције, одредити вријеме и снаге за њихово извршење и друге послове у вези с тим. Ако се има у виду да су сви ти послови обављени у условима окупације без икаквих средстава везе сем курирских веза, онда се тек може сагледати величина посла који су партијске организације обавиле у тако кратком року. Али радило се и дан и ноћ, како се може само у тако великим револуционарним подухватима и надахнућима какви су владали тих јулских дана у читавог партијској организацији и црногорском народу.

Иако оружане акције нијесу почеле једновремено у свим мјестима, како је било предвиђено, због техничких тешкоћа у прено-

шењу директива, оне су се попут ланчане реакције шириле с југа ка сјеверу, попримајући још од првих дана по размјерама учешћа маса и постигнутим резултатима, карактер правог свенародног рата црногорског народа против окупатора.

БОРБЕ НА ПОДРУЧЈИМА ПОЈЕДИНИХ ОКРУЖНИХ КОМИТЕТА

Подручје ОК Цетиње. У зору 13. јула ово подручје било је захваћено оружаним акцијама герилских одреда којима су се масовно придруживали устаници. На свим комуникацијама које воде из Цетиња према Црногорском приморју и Подгорици биле су постављене засједи, а на много мјеста покидане су телеграфско-телефонске линије и порушене комуникације. Нападнут је и уништен велик број карабинијерских, жандармеријских и финансијских станица и мањих посада и колона на путевима.

Ноћу 12/13. јула извршена је акција на карабинијерску станицу у Чеву. Напад су извели герилски одреди из Цуца, Вјелица, Убала, Велестова, Загреде и других околних мјеста. Станица је у зору ликвидирана и заробљено је 10 карабинијера, а 6 жандарма је разоружано. Истог дана разоружани су без борбе карабинијери станице у Ђеклићима, који су били изненађени и нијесу могли дати отпор. На том подручју се герилским одредима прикључио већи број наоружаних сељака, па су се још тога дана упутили ка Цетињу и заузели положај на Чекању, на комуникацији Цетиње — Његуши.

Истовремено су герилци напали италијанске гарнизоне у Вирпазару и Ријечи Црнојевића и у току дана их ослободили. План за напад на Вирпазар био је веома смишљен, а његово реализовање добро припремљено. Претходног дана у граду је убачен герилски одред од 10 људи, а оружје им је унесено чамцем преко Скадарског језера. Одред је заузео положај у згради преко пута италијанске посаде. Добро координираним дејством одреда изнутра и снажним налетом герилских одреда споља, последице краће али врло оштре борбе, Вирпазар је ослобођен. У нападу су учествовали одреди: Сотонићи, Ораховски, Бољевачки, Годински и мањи број герилаца из Дупила, Коморана и Лимњана. У борби је убијено 6, рањено 15 и заробљен 51 италијански војник. Заплијењено је: 1 митраљез, 3 пушкомитраљеза, око 60 пушака, знатна количина муниције и друге опреме и хране. Одмах је постављена команда мјеста и одређене снаге за обезбјеђење града. Послије овог успеха герилским одредима прикључио се велики број наоружаних сељака са подручја Црмнице и других мјеста.

Поред наведених, у току 13. јула су на подручју ОК Цетиње изведене и ове значајније акције:

герилски одред из Мишића и Бурмана, јачине 9 бораца, ликвидирао је италијанску финансијску станицу; последице жилавог отпора финансија, у току борбе убијено их је 10, а један је рањен; заплијењено је 10 пушака, 1 пушкомитраљез, неколико бомби и неколико стотина метака;

Томићи герилски одред ликвидирао је жандармеријску станицу у Брчелима;

ноћу 12/13. и 13. јула Лимњански одред, јачине 52 бораца, ликвидирао је жандармеријску посаду станице у Суторману и разбио италијанску колону на комуникацији Бар — Вирпазар; убијено је 30 италијанских војника, а више их је рањено;

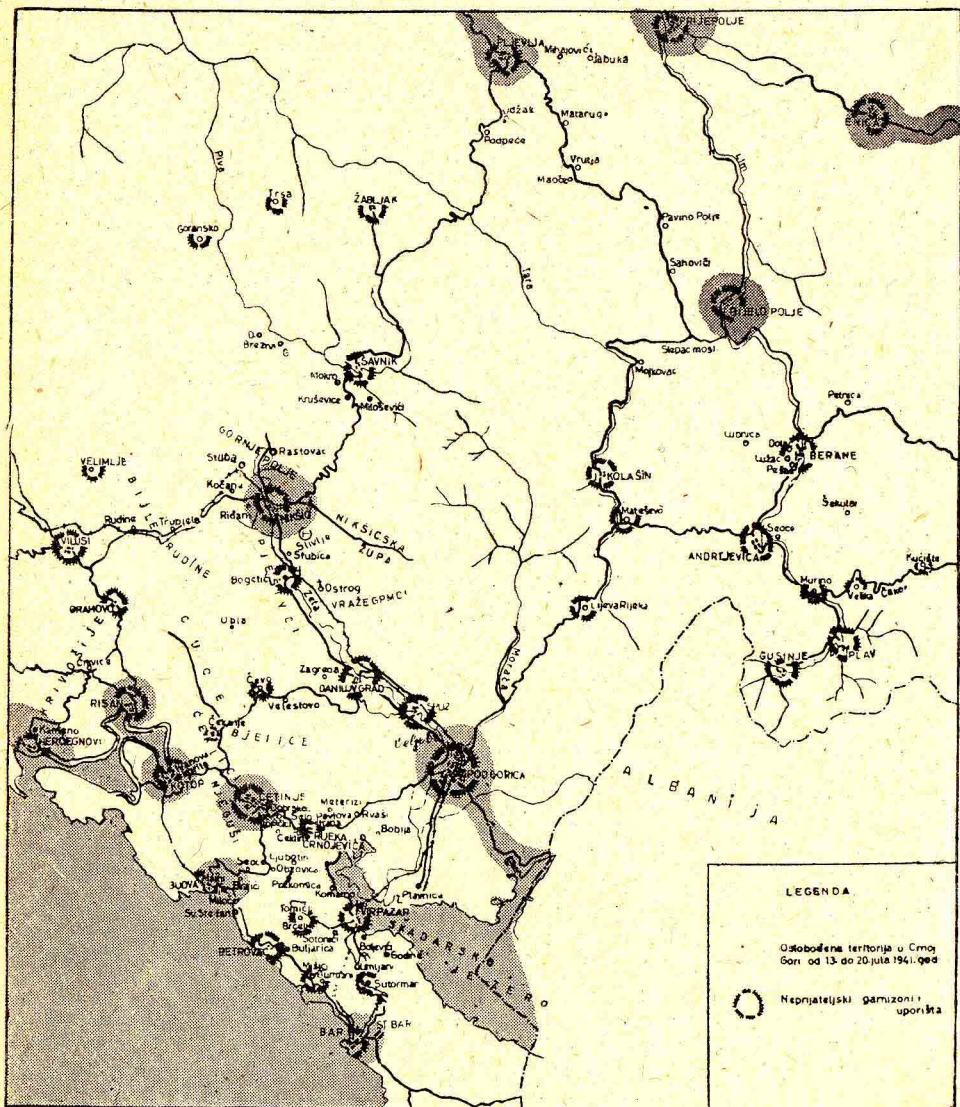
три одреда из Горњег Цеклина и Сотонића, јачине од око 50 бораца, сачекали су у засједи код Добрског Села на комуникацији Цетиње — Ријека Црнојевића италијанску аутоколону и уништили је; убијено је 7, рањено 2, а заробљен један италијански војник; заплијењено је и уништено 2 камиона и 9 пушака;

у Павловој страни су дијелови Метеришког одреда разбили групу од 14 италијанских војника док је један убијен, а један рањен;

дио одреда из Лопичића и Горњег краја и један љуботињски одред напали су моторизовану колону од 27 мотоцикла и 1 камиона; у краткој и оштрој борби колона је савладана; убијено је 5, а заробљено 30 италијанских војника; заплићени су сви мотоцикли и камион, 3 митраљеза, један пушкомитраљез, 20 пушака, 10 револвера, муниција и друга опрема;

Рвашко-бобијашки одред, јачине око 30 бораца који су имали задатак да обезбиједи напад на Црнојевића Ријеку од правца Подгорице, напао је јачу моторизовану колону код Царева Лаза и Ториуна; последице оштре борбе колона је

уз знатне губитке успjela да се пробије и уђе у Ријеку Црнојевића. Послије подне дио ове колоне продужио је за Цетиње али је уништен код Кошћела;

Радомирско-грађански, Подгорско-томићи, Конацки и дијелови Прekorничког одреда напали су на комуникацији Цетиње — Будва код Сеоца, Мокрог Дола, Рамоваг Ждријела. Граба Брајићког и Обрзовице моторизовану италијанску колону која је покушала да се пробије у правцу Будве; дијелови колоне су разбијени, а остатак је присиљен да се врати у Цетиње; убијен је већи број италијанских војника, заробљена су 4, а један је рањен; уништена су 4 камиона, а два тенка су оштећена;

Четрдесет герилаца и устаника из Вогута, Мужевица и Вигњевића разоружали су жандармеријске станице у Љуботињу, а устаници из Брајића жандармеријске станице у Брајићима;

Буљарички герилски одред и дио герилског одреда из Селца ликвидирали су посаду у Буљарицама, а посада из Петровца побјегла је за Бар; истог дана је нападнута и ликвидирана колона камиона код Ријеке Режевића и Куфина; убијено је 5, рањено 4 и заробљено 17 италијанских војника; заплијењено је 13 пушака, 1 пушкомитраљез, 7 пиштоља, муниција и друга опрема, а уништена су 4 камиона;

два герилска одреда из светостефанске општине са око 200 устаника и једна мања група из Маина напали су италијанску посаду од 100 војника у Милочеру; међутим, непријатељ се налазио у утврђеним зградама, а из Будве му је брзо стигла помоћ па су устаници морали да се повуку; у овој борби заробљена су 4 италијанска војника, док број убијених и рањених није могао бити утврђен;

Даворско-кустудички одред ликвидирао је послије краће борбе финансијску станицу на Ивановим Коритима; тога дана герилски одред из његушке општине покидао је телеграфско-телефонске линије према Цетињу и Котору и дјелимично порушио пут Котор — Његуши — Цетиње; карабинијерска станица на Његушима, како је било запланирано, није нападнута због колебаљивости герилаца и утицаја издајничких елемената који су, да би обманули герилце, инсистирали да станицу нападне читав народ тога краја како се наводно не би могли окривити појединци за случај италијанске одмазде.

Већ 13. јула навече читав цетињски срез, сем града Цетиња који је био са свих страна окружен, и Његуша, био је у рукама устаника. Исто тако велики дио Црногорског приморја био је тога дана у рукама устаника. Биланс првог дана оружане борбе на овом подручју био је заиста величанствен. Пламен оружаног устанка сљедећих неколико дана разгарао се као пожар који је свом силином сагоривао један за другим италијанске гарнизоне у Црној Гори. Прилив устаника био је све већи и масовнији тако да од првог дана на том подручју поприма карактер општенонародног устанка. Постигнути успјеси на том подручју веома су позитивно дјеловали на почетак и размах оружаног устанка у осталим крајевима Црне Горе и Санџака. Окупатор је био изненађен и збуњен размјерама и резултатима оружане борбе.

У току неколико наредних дана устаничке снаге на том подручју водиле су врло тешке борбе и извојевале више крупних побједа међу којима се посебно по резултатима и по херојизму и начину како су те сјајне акције изведене истичу борбе на Кошћелама, Брајићима и на Созини.

Герилски одреди из Рваша, Бобије, Друшића, Метериза и дијелови Ричког одреда напали су из засједе 14. јула два моторизована батаљона дивизије „Месина“ код Царевог Лаза. Послије тешке борбе они су уз осјетне губитке

успјели да се пробију и око поноћи уђу у Ријеку Црнојевића. Један од тих батаљона продужио је сјутрадан у правцу Цетиња. Герилски одреди из Горњег Цеклина и Љуботиња, јачине од 48 бораца, којима су се у току борбе придружили герилци из сусједних мјеста тако да их је на крају било 83, напали су из засједи на окуци код Кошћела моторизовани италијански батаљон (30 камиона пуних војника и 20 мотоцикла). Послије оштре вишечасовне борбе устаници су савладали овај батаљон. Убијено је 70—80, рањено 260, а заробљено око 450 италијанских војника и официра. Заплијењено је: 16 митраљеза, више пушкомитраљеза, 4 топа, 3 бацача, велик број пушака, око 500 000 метака, неколико стотина пиштоља и велике количине друге опреме. Уништено је 50 камиона и 12 мотоцикла и разне друге ратне опреме.⁵⁾

Подгорско-томићи, Радомирско-брађански и Прекорнички одред и двије групе устаника из општине Свети Стефан налазили су се 18. јула у засједи у рејону села Брајића на комуникацији Будва — Цетиње. Тога дана моторизовани батаљон црних кошуља, са 20 камиона, 6 тенкова, 7 мотоцикла и једним путничким колима, упутио се ка Цетињу. Када је избио у рејон села Брајића и отпочео са паљењем и пљачкањем кућа, сељаци који су били избјегли из тог села отворили су на њега ватру, мада батаљон још није био читав ушао у засједу. Послије неколико часова врло оштре борбе са далеко бројнијим и опремљенијим снагама непријатеља, у којој су устаници испојили велику смјелост и одлучност, батаљон црних кошуља је разбијен и натјеран у бјекство. У борби је убијено 130, а заробљено 30 италијанских фашиста. Заплијењена су 2 митраљеза, 3 пушкомитраљеза, већи број пушака и друге опреме, а уништен један тенк, 15 камиона, 7 мотоцикла и путнички аутомобил. Погинуо је један устаник, а 7 их је рањено.

Борба на висоравни Созине 21. јула такође спада међу најзначајније борбе вођене у јулском устанку на том подручју. Тога дана Глуходолско-спичански одред, јачине 43 борца, наоружаних пушкама и бомбама, једним митраљезом и са неколико пушкомитраљеза, дочекао је на тим положајима италијански батаљон јачине око 800 војника и официра. У врло оштрој и неравној борби, једна група герилаца из Лимњанског одреда извршила је напад преко Врсуте у бок непријатељског батаљона. Чврстина и одлучност устаника с фронта и овај напад с бока унијели су пометњу код непријатеља и послје дуже борбе разбили га. Убијено је 43, а заробљено око 100 већином рањених италијанских војника. Заплијењена су 2 топа, 1 минобацач, 2 пушкомитраљеза, око 50 пушака и око 75 000 метака и друге ратне опреме. У овој борби су и наше снаге имале губитке — 8 погинулих и 16 рањених. Ако се има у виду да је успјех постигнут у моменту кад је већ била отпочела на том подручју италијанска офанзива против устаника, значај ове борбе је још већи.⁶⁾

Подручје ОК Подгорица. Вијести, иако непотпуне, о почетку оружане борбе на територији среза цетињског и успјесима који су већ првог дана постигнути, убрзале су почетак акција и у осталим крајевима Црне Горе. Већ сјутрадан извршен је велики број успјелих акција на подручју подгоричког и даниловградског среза. У току 14. и 15. јула прекинуте су све телефонско-телеграфске везе са гарнизонима у Подгорици и Даниловграду. На више мјеста порушене су комуникације Подгорица — Даниловград, Подгорица — Цетиње и Подгорица — Колашин, као и Даниловград — Никшић и Даниловград — Чево. У току та два дана ликвидирани су и разоружане све жандармеријске и финансијске станице на подручју оба среза. Порушена је и жељезничка пруга Подгорица — Плавница на дужини од

⁵⁾ Пеко Дапчевић: *Тактика партизанских одреда и бригада у току НОР.*

⁶⁾ В. Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I.

око пола километра. Једино је била прекинута комуникација Подгорица — Скадар.

На подручју среза даниловградског, ноћу 14/15. јула, нападнуте су карабинијерске станице у Спужу и Острогу и посада код моста на Сушици. Група од око 30 вражејерских герилаца који су били одређени да ликвидирају карабинијерску станицу у Острогу, успјела је да изненади посаду и разоружа је после краћег препуцавања. Заробљено је 6 карабинијера и 5 бивших југословенских жандарма. Исте ноћи у поноћ 40 герилаца напало је карабинијерску и финансијску станицу у Спужу. Карабинијери су били обавијештени о нападу, а били су смјештени у старој турској тврђави и добро наоружани, па су дали жилав отпор. Тек када су герилци успјели да убаце унутра бомбе, а један герилац да се попне на кров, посада се предала ујутро око 8 часова.

На глас о нападу на Спуж пристигао је велик број наоружаних устаника тако да их је око 8 часова већ било неколико стотина. Многи од њих су се обраћали руководиоцима акције, и љутили се зашто нијесу били обавијештени и позвани да учествују у борби. Слично се дешавало и у осталим мјестима.

Ноћу 14/15. јула герилци су напали посаду од 30 италијанских војника и неколико југословенских жандарма код моста на Сушици. Пошто нијесу успјели да изненаде посаду која је имала добро уређене ровове, герилци су се ујутро морали повући и посјести нове положаје држећи блокирану посаду. Ујутро је посади стигла помоћ од 3 камиона војника из Даниловграда.

Послије подне је једна већа колона Италијана из Даниловграда направила испад у правцу Сушице. Колону су дочекали устаници с обе стране комуникације. Вођена је веома оштра борба све до ноћи. Италијани су претрпјели осјетне губитке у мртвим и рањеним, а пет их је заробљено. Пред ноћ су се повукли, палећи успут куће, сијено и осталу љетину, а похватили су 7 сељака које су затекли код кућа и стријелили.

Тога дана уништена су на комуникацији Подгорица — Даниловград три камиона натоварена минобацачком муницијом, а посада од 5 војника је заробљена.

У току ноћи посада код моста на Сушици, захваљујући небудности устаника, успјела је да се извуче и побјегне у Даниловград. 15/16. јула увече бјелопавлички устаници били су са свих страна блокирали гарнизон у Даниловграду. У току ноћи 14/15. и 15/16. прикључило се герилцима више од 2 000 устаника на том подручју, те се морало приступити формирању територијалних чета чија су језгра били герилски одреди. У току 17. јула, када је донесена одлука за напад на гарнизон у Даниловграду, формирано је око 26 устаничких чета. Команде су биране на скупу устаника. Приликом избора команди чета избијале су нездраве тенденције појединаца на братственичкој, племенској и другим линијама, те је било доста натезања око тих избора. Но, благодарећи великом утицају организација Комунистичке партије и тај је проблем успјешно и брзо рјешаван.

За напад на Даниловград формиран је 17. јула и оперативни штаб који је израдио план за напад 18. јула. Италијанска команда послала је 18. јула свога парламентарара са захтјевом да се устаници разиђу, обећавајући да уколико положи оружје, италијанске власти неће предузимати никакве репресалије. Међутим, оперативно руководство тражило је безусловну предају гарнизона. 18. јула увече Италијани су потиснути из свих околних села Даниловграда, а 19. јула ујутру извршен је притисак устаничких снага на Даниловград са истока, југа и запада. Око 16 часова Италијани су се повукли из града на Браленовицу, гдје су зграде опасане дебелим зидовима, запаливши прије тога остатак муниције у барутани на Вожовој главици. Ноћу 19/20. јула око 2 000 устаника извршили је силовит јуриш на Браленовицу. Бомбаша су ућуткали непријатељеве митраљезе и после жестоке и оштре борбе Италијани су истакли бијеле заставе и предали се. У борби су имали 14 мртвих, око 70 рањених и 825 заробљених, од којих 28 офитира. Заплјиђено је 14 топова, 18 минобадача, 12 митраљеза, 50 пушкомитраљеза, око 1 000 пушака, 18 камиона, 300 мазги, око 2 вагона разне муниције, велике количине друге опреме и хране. Устаници су у нападу имали 2 мртва и

неколико рањених. Послије ослобођења Браденовице одржан је у Даниловграду велики збор на коме је објашњена ситуација и народ позван да и даље настави борбу.⁷⁾

Ослобођење Даниловграда и заробљавање италијанског гарнизона је једна од најзначајнијих побједа Црногораца у јулском устанку. Истог дана упућене су снаге на Веље брдо гдје су отпочеле борбе са јачим италијанским снагама које су стигле из Албаније.

У јеку стварања територијалних чета и када се вршила припрема за напад на Даниловград, стигла је 16. јула послје подне директива од ПК да се акције ограниче на мање посаде, а организација војних јединица задржи на герилским одредима. Тога дана наишао је Радоје Дакић који је долазио са подручја среза цетињског и обавијестио устанике о великим успјесима на том подручју. И он је био сазнао за директиву која му је изгледала, као и Бошку Ђуричковићу, чудна. Договорили су се и пошли у сједиште ПК. Тог истог дана директива је измијењена на састанку ПК, и истог дана упућена свим ОК,⁸⁾ али пошто је ранија директива већ упућена окружним комитетима, то је било доста негативних посљедица, нарочито на подручју ОК Цетиње.

Подручје ОК Никшић. Одлука ЦК од 4. и ПК од 8. јула разрађена је на првом састанку ОК Никшић у селу Риђанима 12. јула. Састанку је присуствовао и Никола Ђурковић ради бржег преношења директива о устанку партијској организацији Херцег-Новог и Рисна. На састанку је саопштено да припремне групе треба проширити и преименовати у герилске; да се у свим групама поставе командири и политички руководиоци⁹⁾ и да се герилци наоружају оружјем из партијских складишта, уколико немају својег. Предвиђено је да се акције изводе на мање колоне на комуникацијама, да се разоружавају карабинијерске и жандармеријске станице, руше комуникације, кидају телефонске линије и попале општинске архиве. На састанку је одлучено да Сава Ковачевић као члан ОК обједини руковођење оружаним акцијама на подручју Херцег-Нови, Рисан и у општинама граховској, бањској и вучедолској, и да успостави везу са устаницима сусједне Херцеговине.

Прије састанка секретар ОК већ је био пренио директиве МК Никшић и МК Шавник.

О почетку оружаног устанка на подручју ОК Цетиње сазнало се преко партијске организације Пјешивац 14. јула. Директиве и одлуке за устанак још нијесу биле разрађене у свим партијским ћелијама, а на партијским састанцима и састанцима герилских одреда,

⁷⁾ Бошко Ђуричковић, *Даниловградски срез у јулском устанку 1941*. ВИГ 1/1950; Војо Тодоровић, *Подгорички срез у тринаестојулском устанку*.

⁸⁾ Према изјави Бошка Ђуричковића.

⁹⁾ Функција политичких комесара уведена је тек почетком октобра. У устанку су се звали политички руководиоци, а назив *лице за везу с народом* умјесто политички руководилац уведен је 21. јула на захтјев Баја Станишића, који је ушао у Привремену врховну команду за Црну Гору, Воку и Саннак.

којима је одлука била пренесена, у току је била разрада планова за извођење акција. До тада су биле пренесене и разрађене директиве само у партијским ћелијама у ближним општинама око Никшића, те се са акцијама могло почети само на подручју тих општина. Тиме треба тумачити то што су на територији Грахова и шавничког среза акције почеле нешто касније.

Прву акцију у никшићком срезу извели су пјешивачки герилци 14. јула нападом на карабинјерску станицу у Богетицима, која је послје краће борбе заузета. Заробљено је 6 карабинјера и 10 југословенских жандарма. Истог дана герилци са тог подручја су поставили засједу на путу Никшић — Даниловград код Крста и уништили један камион. Заробљено је 6 Италијана, а 2 су успјела да побјегну. 14/15. јула увече на овом путу устаници су поставили засједу у рејону Стубице. Изјутра су наишла од Никшића 3 камиона карабинјера на које су устаници отворили вагру. Убијена су и заробљена 23 карабинјера, а један камион је уништен. Остала два камиона су успјела да умакну у Никшић. Герилци из Стубице су 15. јула заузели помоћни аеродром на Сливљу, заробили 8 италијанских војника и заплјенили 4 школска авиона и већу количину бензина. Обузети успјесима на свом подручју и вијестима које су стизале из других крајева, они нијесу уништили авионе, рачунајући да ћемо их ми моћи користити. Истог дана Италијани су извршили препад са тенковима и успјели да поврате неоштећене авионе и сав бензин. У току 14, 15. и 16. јула су на више мјеста покидане телеграфско-телефонске везе и порушене комуникације које везују Никшић са осталим мјестима. Порушена је и жељезничка пруга у рејону кочанске и рудинско-трепачке општине.

У току 14, 15. и 16. јула разоружане су и посаде жандармеријских станица у Вуковику, Видровану, Велимљу, Трубјели и Жупи никшићкој. У неким мјестима било је покушаја отпора од стране жандарма али су брзо савладани.

Одушевљење за борбу захвата најшире масе и настаје огroman прилив устаника, тако да је требало приступити стварању територијалних чета и батаљона. Већ 15. јула италијански гарнизон у Никшићу био је потпуно изолован од осталих гарнизона.

На Грахову је прва акција изведена из поменутих разлога тек 17. јула на једну извиђачку патролу; рањена су 2 италијанска војника. Тог дана је тек завршено преношење директива партијским ћелијама и вршена припрема за напад на гарнизон у Грахову. Међутим, 19. јула стигла је директива да се не стварају веће јединице и не нападају већи гарнизони. Из истих разлога успорена је и припрема за напад на Никшић, као и формирање нових јединица које је већ било отпочело. Највјероватније, ова директива је стигла у ОК Никшић 18. а у Грахово 19. јула.

Но, сјутрадан је стигло обавјештење да се та директива повлачи. Због тога је напад на Грахово поново припремљен и извршен тек 22. јула. Италијани су се били добро утврдили у школи, а прозоре су затворили врећама пијеска. Око школе је био брисан простор око 200 м тако да јој се није могло прићи. Послана је једна група герилаца за топ „пито“ — 37 мм у Кривошје. Довукли су га 24. јула у зору, али без нишанских справа. Постављен је на узвишицу Умац, удаљену од школе око 200 м. Сава Ковачевић, пошто је био артиљерац, нишанио је кроз цијев. Првим метком погодио је прозор школе, а потом испалио још неколико метака. Међу Италијанима је настала паника и убрзо послје тога истакли су бијелу заставу и предали се. Заробљено је 72 Италијана, 6 жандарма, поп Дубак, љотићевац и италијански агент, и један селяк који се упорно противио нападу на Италијане. Заплићено је: један митраљез, 7 пушкомитраљеза, око 70 пушака и већа количина муниције и ручних бомби. Заробљеним италијанским војницима Сава је одржао говор, остављене су им све личне ствари, а потом су спроведени преко Бијеле горе и упућени за Дубровник. Рањеним италијанским војницима указана је љекарска помоћ.

Када је ослобођено Грахово, дио снага је упућен за напад на Вилусе, а дио на обезбјеђење према Рисну и Херцег-Новом. Гарнизону у Вилусима, који

је био опкољен, упућен је позив на предају, али сада је то одбила, свакако због ситуације која је настала продором италијанских снага у Никшић тога дана, о чему је вјероватно била обавијештена.

На подручју Херцег-Новог и Рисна герилски одреди су на више мјеста порушили комуникације Херцег-Нови — Црквице — Грахово, Рисан — Црквице и Рисан — Грахово, а између Мељина и Каменог миниран је један мост. Истовремено су разоружане све жандармеријске станице, а италијанска посада из Црквица није ни сачекала напад већ је побјегла. Послије тога је ослобођено читаво подручје сем мјеста непосредно уз морску обалу. Задатак устаника овог подручја био је у то вријеме да спријече продор Италијана из правца Боке на ослобођену територију. У том циљу упућен им је као појачање један граховски герилски одред.

У шавничком срезу устанак је почео 18. јула нападом жупопивских герилаца на карабинијерске посаде у Горанском и Доњим Брезинама, које су послије краће борбе савладале. Заробљена су 22 карабинијера, а један је убијен; разоружано је око 20 југословенских жандарма и финанса. Заплијењено је око 50 пушака, један митраљез и 2 пушкомитраљеза. Двадесет првог јула разоружана је карабинијерска станица на Трси. У овој акцији је учествовало око 300 планинопивских устаника. Заробљено је 12 карабинијера и заплијењен један митраљез и 13 пушака.

Герилске групе Жабљака и околине, којима се придружио већи број устаника, напале су у зору 20. јула карабинијерску станицу у Жабљаку. У току борбе пристао је већи број сељака из околних села тако да их је до краја борбе било неколико стотина. Карабинијери су били присиљени да се предају. Заробљено је 18, а један је карабинијер рањен. Разоружано је и 13 жандарма и финанса. Заплијењено је: један митраљез, један пушкомитраљез, око 25 пушака и 9 пиштоља, знатна количина муниције и ручних бомби. Истог дана одржан је велики збор устаника и народа, а формирана је и народна милиција која је носила црвене траке око рукава и имала дужност да одржава ред на ослобођеној територији.

Напад на Шавник био је припремљен за 19. јул. Јединице су већ биле изишле на положаје, када је стигла директива ПК да се градови не нападају, па су повучене са положаја. То је унијело пометњу и нерасположење међу герилце и устанике. Сјутрадан је ова директива повучена па је напад изведен 22. јула око 4 часа. Италијани, пошто су сазнали да се припрема напад, добро су организовали кружну одбрану, а зграде утврдили. Захваљујући томе посада је дала веома јак отпор. Али устаници су плански извели напад и пошто су Италијани били потиснути са спољне одбране, бомбаши су успјели да убаце бомбе у зграде у којима су се Италијани налазили, па су се ови предали. У борби је 8 Италијана погинуло, 15 рањено, а 37 заробљено. Погинула су и 2 устаника, а 4 су рањена. Заплијењена су 2 митраљеза, 2 пушкомитраљеза и 66 пушака. Ослобођењем Шавника била је ослобођена читава територија среза шавничког. Истога дана одржан је велики збор и саопштено је да се у свим мјестима успостави војна власт која има задатак да обезбиједи ред и мир на читавој ослобођеној територији.

Послије ослобођења шавничког среза један батаљон је упућен према Никшићу да учествује у нападу за његово ослобођење, како је то одлуком ОК било предвиђено, а остале снаге оријентисане су на правац Пљевља — Жабљак и друге правце за одбрану ослобођене територије. Послије ослобођења Грахова, 24. јула, читаво подручје ОК Никшић било је ослобођено сем града Никшића и Вилуса и насеља непосредно дуж морске обале између Херцег-Новог и Рисна. Тих дана вршене су посљедње припреме за напад на Никшић, који је требало да почне 25. јула, али због продора дивизије „Каћатори деле Алпи“ у Никшић, 26. јула, морало се одустати од предвиђеног напада.

Подручје ОК Колашин. Борбе у срезу андријевичком почеле су 17. јула нападом на мању групу Италијана на комуникацији Андријевица — Беране код Црвеног прла. Група је заробљена и уништена.

Убрзо послје ове акције стигао је вод Италијана из Андријевице. Герилци су га дочекали, разбили и натјерали у бјекство. Убијено је 9, а заробљено 16 Италијана. Герилски одред који је држао засједу на комуникацији Андријевица — Мурино отворио је ватру на Италијане у Андријевици.

Послје ових борби настаје нагли прилив устаника на положаје око града. У нападу је учествовало око 400 устаника који су улазили у борбу како су пристизали. Једна герилска група с десне стране Лима, из Сеоца, отворила је митраљеску ватру на Андријевицу. Иако није био израђен план за напад, устаници су на јуриш ушли у град са више страна. Око 11 часова италијански гарнизон у Андријевици био је присиљен на предају. Заробљено је 185, а убијено 38 италијанских војника. Два устаника су погинула, а 5 је рањено. Заплијењено је: 4 топа, 4 митраљеза, 8 пушкомитраљеза, око 120 пушака, 4 камиона, 40 мазги и око 10 вагона хране. По ослобођењу града појединци су покушали да разносе храну и друге ствари али је партијска организација брзо интервенисала и успоставила ред. Одређен је герилски одред који је обезбјеђивао све радње и заплијењене магацине.

Секретар МК Богдан Нововић одржао је говор, објаснио народу карактер борбе и обавијестио о успјесима у осталим дијеловима Црне Горе, истичући да је црногорски народ ступио у рат са окупатором и позвао народ на дисциплину, поштовање реда и даље активно учешће у започетој борби.

У току 17. јула растурене су жандармеријске станице у срезу. Истог дана нападнута је посада карабинијерске станице у Мурино и послје краће борбе ликвидирана. Заробљено је 16 карабинијера, а 2 су погинула при покушају да у току борбе побјегну. Тога дана предали су се без борбе и карабинијери у Велици.

Послје ослобођења Андријевице Величани масовно приступају устанку и посидејају положаје на Чакору и Челиграду према Плаву и Ругову. У Шекулару је на глас о устанку сазван збор на коме је формиран батаљон, па је једна чета упућена на Чакор, а остале према Беранам и Андријевици. Са положаја на Чакору група устаника продрла је до Кућишта на комуникацији Чакор — Пећ и порушила два моста.

Читав срез андријевички, сем Плава и Гусиња које је окупатор прикључио Албанији, био је 17. јула ослобођен. Идућег дана формирана је среска војна команда за обезбјеђење слободне територије и руковођење даљом борбом. Наставило се са формирањем територијалних чета и батаљона и приступило формирању народне власти.

На територији среза колашинског почеле су борбе 14. јула.

Код Врлоступа је засједа отворила ватру на два италијанска камиона који су успјели да умакну у Колашин. Убијено је 5, а рањено 6 Италијана. Истог дана порушена је на неколико мјеста комуникација Колашин — Мојковац. Све телефонске линије са Колашином су прекинате. У току 15. и 16. јула разоружане су на територији среза све жандармеријске станице које су окупаторске власти биле задржале у служби.

Љеворечки герилци, упркос супротстављања нападу од стране Ђорђа Лашића, напали су и ликвидирали карабинијерску станицу у Лијевој Ријеци. Заробљено је 12 карабинијера и заплијењено њихово наоружање. Карабинијери из Матешева су тог дана побјегли у Колашин. Тако је већ 15. јула и читав срез колашински био ослобођен сем Колашина који су устаници окружили 16. јула посидејајући све доминантне положаје непосредно око града. Број устаника је све више растао. На положајима око Колашина налазило се 18. јула око 3 000 устаника. Италијанска посада била се утврдила у згради гимназије, ископала ровове, а прозоре затворила врећама пијеска. У току 17/18. јула успјеле су 4

диверзантске групе да се убаце у град; двије да нападну бомбама Италијане у рововима око школе, а друге двије да униште електричну централу и водовод. Међутим само су дјелимично успјеле.

Руководство устаничких снага упутило је 18. јула гарнизону позив на предају, али је овај то одбио. Тог дана стигао је топ заплијењен у Андријевици. Чим је испалељена једна граната Италијани су истакли бијелу заставу и послали парламентарара. Тражили су да устаници испале још двије гранате па ће се онда предати. Ово је вјероватно требало да им буде оправдање пред вишом командом.¹⁰⁾ Устаници нијесу имали више капсули, па је настала незгодна ситуација и на једној и на другој страни. Док су Италијани очекивали да устаници испале још двије гранате, двије групе устаника ушле су у град. Баш у вријеме када су Италијани били спремни да се предају стигла је директива да се градови не нападају. Створена је веома тешка ситуација. Устаници су се чудили, а комунисти нијесу могли да објасне такву директиву. Устаници св се повукли из града, а многи својим кућама.

Сјутрадан је стигла нова директива, па је 20. јула поново извршен напад и упућен Италијанима захтјев за предају што су ови одмах и учинили. Заробљено је 260 италијанских војника са 4 официра, 11 карабинијера и 15 финанса. Заплијењено је: 230 пушака, 8 пушкомитраљеза, 12 лаких минобацача, 18 пиштоља, знатне количине муниције и већа количина хране. У Колашину је одмах постављена команда мјеста и одређен герилски одред за одржавање реда, Сјутрадан 21. јула одржан је збор на којем је учествовало 3 500 лица. Заплијењено оружје подијељено је устаницима и приступило се формирању територијалних чета и батаљона.¹¹⁾

Ноћу 15/16. јула отпочеле су оружане акције и на територији среза беранског.

Те ноћи покидане су све телефонске линије са Беранама, а у току 16. и 17. јула порушене су комуникације на више мјеста, порушено је или спаљено неколико мостова, међу којима и већи мост на Лиму код Скакавца. Шеснаестог јула ликвидирани су карабинијерске станице у Брзави и Лубницама. Заробљено је 10 карабинијера, а један је у борби погинуо. Њихово наоружање је заплијењено и подијељено устаницима. Карабинијери из Петнице побјегли су 16. јула у Беране. На путу Беране — Бијело Поље герилци су 16 јула зауставили аутобус и разоружали неколико Италијана. Тог дана је на комуникацији Беране — Андријевица уништен један камион, а његова посада заробљена, а на истој комуникацији код Пешаца уништен је један мотоцикл и убијена два италијанска војника. Герилци из Лушца напали су 16. јула италијански вод у патроли. Убијена су два Италијана, а остали су се дали у бјекство. Италијани ускоро упућују на тај терен двије чете. Герилци их дочекују и присиљавају да се повуку. Успут су ухватили три сељака и два герилца који још нијесу били наоружани и сјутрадан их стријељали. Герилци из манастирске општине посјели су тога дана положај Лужац — Долац — Берансело према Беранам. Исто тако једна група герилаца посједа Печичко брдо и ватром присиљава италијанску стражу на периферији града да се повуче.

Да би запласили устанике, Италијани спроводе масовно хапшење грађана у Беранама, а пријеки суд осуђује 17. јула девет лица на смрт и истог дана су стријељани на Јасиковцу, на десној обали Лима. Устаници с десне стране Лима покушали су да спријече стријељање, али прије него су герилци пристигли, Италијани су успјели да изврше злочин и побјегну преко моста у град. Ти поступци Италијана још више су огорчили устанике, те се убрзава припрема за напад на Беране. 17. јула увече устаници су заузели Хареме, предграђе Берана на десној обали Лима, а у току ноћи пребрали се преко моста у град. Такође у току те ноћи једна група герилаца самоиницијативно упада у град и

¹⁰⁾ Изјава Вука Радовића, учесника у борби за ослобођење Колашина.

¹¹⁾ Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I.

напада карабинијере у жандармеријској касарни. Развила се врло оштра борба. Герилци успијевају да западе зграду, али су карабинијери ватру угасили. Сјутрадан зграда је поново запаљена. Изгорјело је 40 карабинијера који нијесу хтјели да се предају, док су се 22 карабинијера у посљедњем моменту предали. Оштре борбе вођене су то вече и око зграде трошарине из које су се жилаво бранили финанси. Зграда је заузета тек пошто су убаченим бомбама побијени. Погинуло је 19, а само су два затечена рањена.

Читав град био је ослобођен сем зграде гимназије у којој се налазио један италијански батаљон из дивизије „Месина“.

Руководство напада упутило је 18. јула Италијанима позив за предају. Поведени су преговори. Италијани су пристали да се предају с тим да им се оставе пушке и пиштољи, а да ће предати све остало наоружање, опрему и муницију. Обећано је да ће се према њима поступити као и према осталим заробљеним Италијанима у Црној Гори. Тако је тога дана ослобођено Беране и читав срез.

У борбама за ослобођење Берана погинуло је око 70, рањено 30, а заробљено око 700 италијанских војника са 17 официра. Заплијењено је: 9 митраљеза, 12 пушкомитраљеза, 23 минобацача, око 800 пушака, велике количине муниције и бомби и више вагона хране. Устаници су имали 7 погинулих и 6 рањених. Истог дана навече стигла је директива ЦК по којој није требало нападати градове. То је унијело забуну као и у другим мјестима, али је сјутрадан стигао из Београда у Беране Митар Бакић који је саопштио да је ЦК одобрио општи устанак у Црној Гори.

Руководство устанка је још прије напада на Беране формирало народну милицију од 70 герилаца који су имали да обезбиједе ред на ослобођеној територији.

По ослобођењу овог града именован је Војни комитет као војно руководство свих војних снага на подручју среза беранског. Истовремено је формиран и пријеки суд са истражним одјељењем које је водило истрагу по кривицама због сарадње с окупатором. Тих дана се на територији среза Беране приступило и изборима за органе народне власти.¹²⁾

Подручје Обласног комитета за Санџак. Нападом на карабинијерску станицу у Мојковцу ноћу 14/15. јула отпочеле су оружане борбе против окупатора на подручју Обласног комитета за Санџак.¹³⁾

Карабинијери су се у Мојковцу упорно бранили читаву ноћ и тек када је ујутру станица запаљена, 7 карабинијера се предало од којих је један био рањен.¹⁴⁾ Тога дана пришло је герилцима неколико стотина устаника. Шеснаестог јула извршен је и напад на карабинијерску станицу у Шаховићима. Герилци су претходно покидали телефонске везе са тим мјестом и порушили комуникације Шаховићи — Слијепач Мост и Шаховићи — Пљевља. Карабинијери су покушали да побјегну па је један погинуо, један рањен, а 5 их је заробљено и разоружано. Том приликом разоружано је и 6 бивших југословенских жандарма. Карабинијери из Губавце су побјегли у Бијело Поље.

У току 15, 16. и 17. јула герилци су покидали телефонске линије са Бијелим Пољем и на више мјеста порушили комуникације Бијело Поље — Пријепоље, Бијело Поље — Беране и Бијело Поље — Колашин, затим су порушили неколико мањих мостова и један већи оштетили.

Ови успјеси бјелопољских устаника и вјести о пједјама у Црној Гори веома су се позитивно одразили на борбено расположење народа и створени су

¹²⁾ Батрић Јовановић: *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* — 1960 — I.

¹³⁾ Овдје су обухваћене само борбе на територији бјелопољског и пљеваљског среза.

¹⁴⁾ Треба поменути да је 14. јула саопштена и разрађена директива за устанак на партијском састанку хелије мојковачке општине.

повољни услови за напад на Бијело Поље, које је већ од 17. јула било изоловано и одсјечено од осталих мјеста. Црногорци и Срби масовно су ступали у устаничке јединице. За неколико дана формирано је више чета и неколико устаничких батаљона на територијалном принципу. Обласни комитет и Мјесни комитет Бијело Поље убрзано су припремали напад на Бијело Поље. Стигао је као помоћ и један герилски одред из колашинског среза.

Ради обезбјеђења напада део шаховићких и павинопољских устаника упућен је на положаје Миоче — Лиса са задатком да обезбиједи правац од Комарана и спријече евентуални напад муслиманске милиције из тог правца. Устаници из савинопољске општине имали су да обезбиједи правац према Сјеници.

Осамнаестог јула потпуно је опкољен италијански гарнизон у Бијелом Пољу. Истог дана послје подне Италијани су упутили представнике домаће реакције да би утицали на устанике да одустану од напада, предочавајући им одмазду од италијанских снага. Одговорено им је да устаници захтијевају безусловну капитулацију италијанског гарнизона.

Двадесетог јула ујутру устаничке снаге су из више правца извршиле јуриш на град. Брзо је заузета зграда бившег среског начелства у којој је заробљено неколико италијанских официра и ослобођени су затвореници које су окупаторске власти похапсиле. Италијани су били сабијени у зграду гимназије, опкољени и притијешњени са свих страна. Видјећи да је сваки отпор узалудан, они су око 12 часова истакли бијелу заставу и предали се. У овим борбама Италијани су имали 2 погинула, 10 рањених и 120 заробљених. Устаници су имали 3 лакше рањена. Том приликом заплијењено је: 3 митраљеза, 6 пушкомитраљеза, један тешки и неколико лаких минобацача, око 150 пушака, око 10 вагона брашна, 20 вагона кукуруза, 5 вагона шећера, 10 вагона соли и веће количине опреме. Устаници су кукуруз и со раздјелили народу. За обезбјеђење реда у граду организована је народна милиција која је носила црвене траке око рукава. Сјутрадан, 21. јула, одржан је велики збор којем је присуствовало око 5 000 лица. На збору је говорио секретар Обласног комитета Рифат Бурџовић који је објаснио циљеве борбе, позвао народ на јединство и даље учешће у борбама. Ослобођењем Бијелог Поља читаво подручје среза било је у рукама устаника.

Нападом на карабинијере на путу у селу Потпећу, 20. јула, отпочела је оружана борба и у срезу пљеваљском. Ускоро затим разоружане су и жандармеријске станице у Вруљи, Матаругама, Мијајловици, на Јабуци и Шербетовцу. Герилска група од 15 бораца порушила је неколико мањих мостова на комуникацијама Пљевља — Чајнице и Пљевља — Рудо. Покушала је и да поруши мост на Сутјесци на путу Пљевља — Рудо, али због недостатка техничких средстава није успјела. Послије тих акција карабинијери из Вољанића и Бучја побјегли су у Пљевља. Тако су до 23. јула заузете све жандармеријске и карабинијерске станице. Читав срез пљеваљски, изузев Пљеваља, био је ослобођен.

Вијести о успјесима оружаног устанка у Црној Гори снажно су утицале на борбено расположење народа. Мјесни комитет пљеваљског среза, по директиви Обласног комитета, вршио је тих дана припреме за напад на Пљевља. Расположење герилских група и народа за напад на Пљевља било је велико. У то вријеме МК се налазио у Маочу и одржавао телефонску везу са Обласним комитетом и Привременом врховном командом за Црну Гору, која се у то вријеме налазила у Колашину. За предстојећи напад на Пљевља упућени су Пљеваљским устаницима у помоћ Липовско-горњоморачки устанички батаљон, који се налазио у бјелопољском срезу, и један батаљон из бјелопољског среза. Са њима је у Маоче дошао и секретар Обласног комитета Рифат Бурџовић.

У то вријеме одржано је више конференција и зборова на којима су објашњавани циљеви борбе, обавјештаван народ о успјесима

устанка у осталим крајевима Црне Горе и Санцака и позиван да активно учествује у оружаном борби. Послије зборова и конференција приступало се формирању устаничких чета и батаљона.

Према обавјештењима која су стизала из града, италијански гарнизон живио је тих дана у страху и стално очекивао напад. Бројно стање гарнизона износило је око 800 војника и официра. И команда овог гарнизона слала је своје емисаре да наговоре устаничко руководство да одустане од напада. Италијани су крајем јула и у августу више пута бомбардовали подручје Мељака да би изазвали деморалисање народа и устаника. У једном бомбардовању учествовало је 9 бомбардера и 6 ловаца. Међутим, те мјере нијесу битније утицале на борбено расположење народа. Али кад су стигле вјести о италијанској офанзиви против црногорских устаника и продору дивизије „Пустерија“ у Пљевља, дошло је до озбиљнијег сплашњавања расположења за оружану борбу па се одустало и од намјераваног напада на град.¹⁵⁾

Ширина и размах устанка сасвим су изненадили и збунили окупатора у Црној Гори. Ако се сумирају порази које су претрпјеле окупаторске снаге Италије у Црној Гори само од 13. до 22. јула, онда није нимало чудно што је министар спољних послова гроф Ђано окарактерисао устанак у Црној Гори као њен рат против Италије, јер је у ствари то и био.

Према непотпуним подацима, снаге окупатора претрпјеле су од 13. до 22. јула (и то само у борбама о којима је било говора у овом чланку) губитке од 559 убијених, 573 рањених и 2 980¹⁶⁾ заробљених официра и војника, а заплијењено је 2 586 пушака, 80 митраљеза, 107 пушкомитраљеза, 25 топова, 64 минобацача, 600—700 пиштоља и десетина вагона разне муниције и ручних бомби и граната, 4 школска авиона, као и више стотина мазги и коња, велике количине хране и друге опреме, а уништено је 147 разних моторних возила.

Оружани устанак црногорског народа присилио је италијанску Врховну команду да врло јаким снагама предузме офанзиву ради његовог угушивања. За то су одређене дивизије: „Пуље“, алпска дивизија „Пустерија“, „Каћатори деле Алпи“, „Таро“, „Венеција“ и „Месина“¹⁷⁾ која је одраније била у Црној Гори, затим три батаљона граничне страже, група алпинаца „Вале“, 1. група коњичког пука „Гвиде“, чета тенкова, 5. извиђачка ваздухопловна група, као и квислиншка формација „Скендербег“ и муслиманска милиција¹⁸⁾ — укупно око 100 000 добро наоружаних и опремљених војника и официра. Свим снагама је командовао генерал Пирцио Бироли, командант окупацијских снага у Албанији, коме су дата широка овлашћења за предузимање најоштријих репресивних мјера и увођење пријекних судова.

¹⁵⁾ Данило Јауковић: *Санцак у народноослободилачком рату*, ВИГ 5/1960.

¹⁶⁾ Број заробљених морао је бити већи јер је само дивизија „Венеција“ на правцу свог дејства (Подгорица — Андријевица) до 7. августа ослободила око 1 800 официра и војника, како извјештава Врховна команда италијанске војске Министарство спољних послова (*Зборник*, том III/4, док. 167).

¹⁷⁾ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, издање ВИИ, књ. 1, стр. 72.

¹⁸⁾ *Зборник*, том III/4, стр. 392—396.

Груписање је извршено у најкраћем времену. Офанзива је отпочела из Албаније, преко Црногорског приморја и од Пећи, преко Чакора. Дејства тих снага подржавало је ваздухопловство, а у приморском појасу и бродска артиљерија.

Најважније и најтеже борбе у току ове непријатељске офанзиве водиле су устаничке снаге на Вељем брду, на Созини, дуж комуникације Подгорица — Цетиње и Подгорица — Андријевица до избијања непријатељских снага на Трешњевик, а потом на правцима Пећ — Чакор — Андријевица и Никшић — Шавник. У тим борбама непријатељ је претрпио велике губитке, но ни наши нијесу били мали. У неким мјестима герилци су и у позадини непријатељевих снага успјешно изводили акције и супротстављали се његовом грубом насиљу.

У току офанзиве, а и касније, окупаторске снаге су спроводиле најгрубље насиље над становништвом. Стријељано је на стотине грађана, а више хиљада је похапшено и интернирано у логоре Албаније и Италије. Стотине села су до темеља попаљене и порушене, нарочито у рејонима гдје су у устанку окупаторске снаге претрпјеле јаче поразе и губитке од устаничких јединица. Офанзиву непријатељских јединица, иза којих су остајала села у пламену, пратило је на хиљаду летача разноврсне садржине. У неким се пријетило најстрожим мјерама, а у другим се истицало да су италијанске јединице, пуне великодушности, дошле да „помогну“ црногорском народу.

Петнаестог августа спајањем снага дивизије „Пустерија“ из правца Пљеваља и дивизије „Каћатори деле Алпи“ из правца Никшића и Шавника у Језерима, завршена је ова офанзива. Окупатор је поново загосподарио градовима који су били у устанку ослобођени и успоставио контролу над комуникацијама. И поред ангажовања толиких снага и најгрубљих репресалија, требало му је, значи, за то читав мјесец дана.

У току офанзиве дошло је у устаничким јединицама, које још нијесу биле учвршћене, до извјесног осипања и колебања, а у масама до деморалисања и губљења перспективе. Зато су партијске организације, још док је офанзива била у замаху, приступиле реорганизацији јединица. Од комуниста, скојеваца и најближих симпатизера Партије створени су чврсти герилски одреди који су одмах предујили са акцијама против окупатора. Предузета је широка политичка акција да се спријечи колебање у масама које је настало због примјене незапамћених репресивних мјера, као и онемогући предавање оружја, јер је окупатор био поново издао наредбу да се преда оружје уз најстроже пријетње да ће бити стријељан свако ко то не учини. Али, ни овога пута није успио да разоружа црногорски народ. За примјером комуниста пошла је већина и сачувала оружје које је ускоро поново било употријебљено у борби против окупатора.

Акције против окупатора заправо нијесу ни прекидане. У највећем јеку офанзиве, непосредно иза његових главних снага, изве-

дена је акција у Ријеци пиперској. Герилци су напали патролу која је покушала да одведе две жене. Том приликом убијена су два војника. У циљу одмазде упућена је сјутрадан казнена експедиција јачине 96 војника који су упали у село и почели да пале куће. Дочекали су их герилци и наоружани сељаци. Италијани су побјегли у правцу Биоча. Познавајући добро терен, ова група бораца пресјекла им је пут и натјерала их у кањон Мораче. Италијани су покушали да се спасу у једној пећини у кањону, али их герилци ни ту нијесу оставили на миру. Иако је прилаз пећини био тежак, успјели су да приђу и убаце бомбе. У овој борби погинуло је 79 италијанских војника, 1 официр и 1 војник су заробљени, а само 15 је успјело да побјегне. Заплијењено је: 1 митраљез, 60 пушака и око 3 000 метака. Све се ово одиграло у непосредној близини јаким италијанских снага које су биле у Биочу.

30. августа у зору једна група од 25 герилаца, под командом Саве Ковачевића, напала је усташко-домобранску постају у Ластви Требињској, на јуриш је заузела, а посаду заробила.

26. септембра, код Јаворовог Дола између Никшића и Богетића, група партизана из среза никшићког и даниловградског извршила је напад на италијанску моторизовану колону. Два камиона су уништена, убијено је и рањено десетак италијанских војника. Заплијењено је 10 пушака и већа количина муниције и другог материјала. У току септембра и октобра извршено је више герилских акција на подручју Црне Горе од којих и чувена акција на Јелином Дубу у којој је уништено 43 војника, а убијено 150 и заробљено 64 италијанска војника и официра.

Кроз те акције су постепено поново јачале партизанске јединице. Прилив нових бораца био је из дана у дан све већи, па се убрзо приступило и формирању нових партизанских чета и батаљона. У октобру и новембру поново је ослобођен већи дио Црне Горе. Прилив нових бораца био је тако велик да је Главни штаб за Црну Гору и Боку био у стању да са своје територије издвоји преко 3 600 партизана и формира Црногорски партизански одред за операције у Санџаку, а истовремено да са осталим снагама развије још јаче и успјешније борбе против окупатора и да га у току зиме сатјера у мали број гарнизона из којих се, добро утврђен, бранио од напада црногорских партизана све до прољећа 1942. године.

О РУКОВОЂЕЊУ УСТАНКОМ

Руководјење припремама за устанак, као што је већ изложено, било је добро замишљено, а систематски, поступно и плански остваривано. Став ПК у мјесним прикупљања оружја и стварања војних комисија при ПК и мјесним комитетима, показао се још од самог почетка исправним и дао је веома позитивне резултате. Исто тако,

стварање припремних група као илегалне војне организације било је правилно. Обука и руковођење овим групама плански су спровођени на подручјима свих партијских организација. Број створених група и број организованих у њима, војна и политичка обука, као и учешће и борбеност коју су показивали у устанку, потврдили су исправност такве организације. Ове групе, које су последице састанка ПК од 8. јула преименоване у герилске групе, биле су основа војне организације устаничке војске. Радом на прикупљању и евиденцији оружја, стварањем припремних група и радом са њима, партијске организације су истовремено обезбјеђивале да широке масе усвоје курс Партије на оружану борбу против окупатора. Партијске организације су за све вријеме на разноврстан и погодан начин објашњавале оправданост, могућности и перспективе оружане борбе. Борбеност и учешће маса у устанку, као и резултати који су постигнути свакако су најкомпетентнија мјерила како су партијске организације обавиле посао око припреме устанка.

Исто тако партијске организације су са успјехом радиле на објашњавању узрока онако брзог слома бивше југословенске војске, као и на разобличавању покушаја окупатора да се представи као пријатељ црногорског народа. У тој чињеници треба једино видјети разлоге што није дошло до стварања тзв. краљевине Црне Горе, на чему је окупатор из познатих разлога упорно радио још од самог почетка.

Одлука Покрајинског комитета од 8. јула о формирању окружних комитета који ће непосредно руководити оружаном борбом на свом подручју показала се правилном и неопходном. Разрада и спровођење одлука ЦК од 4. и ПК од 8. јула такође су били добро организовани, мада се може приговорити да је било исувише кратко вријеме од 8. до 13. јула да би се то обавило у свим партијским организацијама, с обзиром на удаљеност неких организација и помањкање било каквих средстава везе сем курира — пјешака. Из тих разлога је у неким крајевима устанак почео прије но што су свим организацијама пренесене и разрађене те одлуке.

Ако се има у виду бројно стање партијске организације (1 800 чланова Партије и око 4 500 чланова СКОЈ-а), број герилских група и организованих у њима, припремљено оружје и расположење у масама за активно учешће у оружаном борби против окупатора које је било очито, ПК је имао довољно основа за процјену да ће оружана борба веома брзо, ако не и одмах, прерасти у општенародни устанак. Када се томе дода и веома важна околност — психичка конституција црногорског човјека и начин његовог реаговања у таквим подухватима, могло се предвидјети да ће устанак још од самог почетка узети размјере општенародног устанка, што се и догодило. Те околности је руководство устанка требало свакако да има у виду при доношењу одлука о начину и почетним облицима оружане борбе. Да су све те чињенице биле свестрано размотрене не би се планирале герилске акције и диверзије као припрема за општенародни устанак. Међутим,

не предвиђајући да ће оружана борба од почетка попримити карактер општенародног устанка, руководство је дошло у веома компликовану ситуацију, у којој није било нимало лако сналазити се, поготову што је то био почетак и тек је требало стицати искуства у руковођењу оружаном борбом и револуцијом у тако компликованом рату какав је био наш ослободилачки рат.

Такав развој устанка у Црној Гори, какав се могао само пожељети, и онако брза интервенција јаким окупаторских снага, навели су ПК и Привремену врховну команду да донесу одлуку према којој је оружану борбу требало свести на раније герилске акције. Директива која је на основу те одлуке била упућена 16. јула свим окружним комитетима унијела је забуну и пометњу у свим партијским организацијама на читавом подручју. Међутим, пошто је истог дана увече дата директива да се иде на општи устанак, није дошло до тежих посљедица сем на подручју ОК Цетиње, гдје је прва директива стигла баш у вријеме када су на то подручје надирале јаке непријатељске снаге, па је утицала на убрзано повлачење устаничких јединица са положаја. Исправка ове директиве стигла је на ово подручје касно, с обзиром на брз развој ситуације.

Чињеница да је још истог дана погрешна директива исправљена и да су о томе упућена обавјештења руководством на терену, говори о томе да се руководство устанка у Црној Гори борило како да нађе одговарајућа рјешења у датој ситуацији.

Одлука да се у току самих борби реорганизују јединице и приступи стварању територијалних чета и батаљона, била је правилна и неопходна, с обзиром на велики прилив устаника и учешће у оружаним борбама. У том погледу партијска руководства и партијске организације на терену испољили су и у тако тешким условима изванредну снажљивост, иницијативу и организаторске способности. За петнаестак дана формиране су десетине чета и око четрдесет батаљона и одмах упућивани у борбу.¹⁹⁾ Команде чета бирали су борци на конференцијама. Иако су у највећем броју случајева партијске организације својим ауторитетом и утицајем успијевале да буду избрани провјерени и способни учесници устанка, то није ишло у прилог учвршћења војне дисциплине и војне организације, а долазиле су до изражаја братственичке, професионалне и друге нездраве тенденције.

Посебно треба истаћи иницијативу и организаторске способности партијских организација на организовању живота на ослобођеној територији. Чим би неко мјесто било ослобођено, одмах се приступало обезбјеђењу реда на тај начин што су за то одређиване посебне јединице. У неким мјестима формирана је тих дана народна милиција, чији су припадници посебно бирани између провјерених и политич-

¹⁹⁾ За свега два дана на територији среза даниловградског формирано је 26 територијалних устаничких чета и то непосредно прије напада на Даниловград. Новостворене јединице су и ослободиле ово мјесто.

ки израслијих бораца. Исто тако у већем броју мјеста организована је народна власт која је преузимала обезбјеђење и функционисање живота на ослобођеним подручјима. Тих дана формиран су народни одбори у Колашину, Бијелом Пољу, Шавнику, Жабљаку, Грахову, Андријевици, а на територији среза беранског спроведени су и општински избори за органе народних власти и одржана среска конференција на којој је изабран срески одбор народне власти.

У неким мјестима створени су и судови са истражним органима са задатком да воде истрагу и суде због сарадње са окупатором и других кривица. Сав тај огроман организовани рад који су обавиле партијске организације и руководства на ослобођеној територији довољно убједљиво говори о активности, иницијативи и организаторским способностима које су испољила у јулском устанку партијска руководства на терену. Све ће то имати веома позитивне резултате у даљем развоју ослободилачке борбе и односу народних маса према Партији, као организатору и руководиоцу те борбе.

Одмах по избијању оружаног устанка, а и прије у току припрема, испољиле су се тешкоће, а порасле потребе за што чешћим и бржим везама међу руководством устанка. Уколико је ситуација постајала компликованија и тежа, утолико се и више осјећала та потреба. Али се ни у границама постојећих могућности, које су одиста биле мале, тај контакт није остваривао. ПК и Привремена врховна команда нијесу пратили развој ситуације, а руководства на терену нијесу благовремено добијала упутства, директиве и наређења. Ни повезаност окружних комитета са подручним мјесним комитетима није увијек, и кад је то било могућно и неопходно, обезбјеђивана. Због тога су и нижа руководства често морала сама да се сналазе и одлучују и у замршеним и компликованим ситуацијама, као што је био случај са МК Бар, који је 25. јула донио погрешну одлуку и великим дијелом је спровео у живот без интервенције ОК Цетиње.

Тачно је да су у то вријеме, због жестоке офанзиве многобројних окупаторових снага на том подручју, биле изузетне тешкоће за контакт и повезивање, али баш због тога било је неопходно да се предузму све мјере да се веза осигура ради спровођења потребних директива. У том случају не би могли доћи до изражаја погрешни ставови МК Бар који су имали тешких посљедица без обзира на то колико су ти ставови били надахнути високом моралном етиком комуниста и њиховим култом оданости интересима народа.

Са своје стране Покрајински комитет и Привремена врховна команда нијесу испољили потребну иницијативу у извлачењу искустава из једног краја да би их користили за предузимање мјера у другим крајевима. Било је могућно, на основу искуства из ситуације која је настала кад је окупатор предузео офанзиву на подручју ОК Цетиње и ОК Подгорица, много више утицати на развој догађаја у сјеверним подручјима Црне Горе, ма колико да је вријеме за то било кратко. Овдје посебно имам у виду предузимање мјера на учвршћивању

вању јединица и начина дејства против италијанских снага које су нешто касније отпочеле са офанзивом на сјеверна подручја.

Из истих разлога нијесу на вријеме и по плану евакуисана ослобођена мјеста испред непријатељских снага, па су због тога по-негде поново пале у руке непријатеља извјесне количине оружја, муниције и друге заплијењене опреме.

Али, упркос извјесних слабости које су се испојиле у руковођењу, постигнути резултати и иницијатива партијских руководстава и партијске организације на терену у јулском устанку довољно убједљиво говоре о њиховој зрелости и способности као организатора и руководиоца оружаног устанка.

Генерал-потпуковник **МИЛИНКО ЂУРОВИЋ**

